

Bettina Drion

SCHERVEN

Nazaten van foute
Nederlanders over hun
familieverleden

BETTINA DRION

SCHERVEN

Nazaten van foute Nederlanders
over hun familieverleden

‘Datgene waarover men niet spreken kan, kan men ook niet tot rust brengen.’

– BRUNO BETTELHEIM

‘Ik besepte nu de consequenties van iets ontdekken wat je liever niet wil weten: je kunt het nooit meer niet-weten.’
(uit *Porselein*)

INHOUD

Inleiding	11
I De zoektocht naar mijn grootvader	17
II Verhalen van nazaten van foute Nederlanders	55
Christian Verhulst	57
Anniek Daatselaar	87
Grimbert Rost van Tonningen	113
Marianne J.	141
III Hoe het mijn vader verder verging	167
Woord van dank	173
Geraadpleegde bronnen	179
Nuttige adressen	185

LIJST VAN INFORMATIEKADERS

De beeldvorming van de Tweede Wereldoorlog	62
Arrestatie en berechting van foute Nederlanders	68
Nationalsozialistische Kraftfahrkorps (NSKK)	77
Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO)	79
Werkgroep Herkenning	83
De ss en de Waffen-ss	98
Familieopstellingen	102
Nationaal Archief	105
Sicherheitsdienst (SD)	107
Meinoud Rost van Tonningen	119
De NSB	124
De pensioenkwestie	134
Dolle Dinsdag	150
Vrijwilligerslegioen Nederland	156
Burgemeesters in oorlogstijd	157
De Wet op het Nederlanderschap	162

INLEIDING

In mei 2011 kwam mijn boek *Porselein* uit. Deze roman was gebaseerd op een feit dat ruim zestig jaar geheim was gehouden binnen mijn familie: mijn grootvader, de vader van mijn vader, was een NSB'er die aan het eind van de Tweede Wereldoorlog werd geëxecuteerd wegens landverraad en spionage.

Mijn vader was negen jaar toen zijn vader stierf. Waarom zijn vader werd geëxecuteerd wist hij niet. Zijn moeder had het, net als de rest van de familie, na de executie nooit meer over zijn vader gehad – vermoedelijk uit angst afgerekend te worden op diens daden. Dus mijn vader deed er ook het zwijgen toe. Zestig jaar lang.

Ik was al achtentwintig toen ik er, min of meer toevallig, achter kwam. Het was een enorme schok, maar het verhaal liet me niet los. Zozeer zelfs dat ik in 2006 besloot het verleden van mijn grootouders te onderzoeken om er een roman over te schrijven. Mijn vader, inmiddels zeventig jaar

oud, stemde toe. We voerden vele gesprekken. Mijn vader bleek vanwege het dramatische verlies van zijn vader en de ellendige gevolgen die diens foute keuze had voor het gezin, alle herinneringen aan zijn vader te hebben verdrongen. Het duurde daarom lang voordat hij in staat was over mijn grootvader te praten. Het ging aanvankelijk heel moeizaam, maar gaandeweg bleek het hem enorm op te luchten dat het familieverleden bespreekbaar werd.

Na vijf jaar zag *Porselein* het levenslicht: ons zorgvuldig bewaarde familiegeheim lag op straat. Voor mijn vader bleek het een bevrijding dat hij na de publicatie niet langer het gevoel had dat hij moest zwijgen over zijn vaders daden. Maar het boek maakte ook bij andere mensen veel los. Het kreeg veel aandacht in de media, waarna ik reacties ontving uit het hele land. Bijvoorbeeld van mensen die hun hele familiegeschiedenis aan mij mailden, of die lieten weten dat ze zich na het lezen van mijn verhaal beter realiseerden dat het maken van de juiste keuzes voor en tijdens de oorlog niet altijd even eenvoudig was geweest. En op straat werd ik soms aangesproken door wildvreemden die vertelden dat ze een kind van foute ouders waren en dat ze het zo waardeerden dat ik het onderwerp onder de aandacht had gebracht.

Leesclubs nodigden me uit om over mijn roman te vertellen en ik werd gevraagd om lezingen te geven over het taboe dat er nog steeds rust op het leed van de nazaten van foute Nederlanders. Vaak ontstonden er tijdens dit soort bijeenkomsten openhartige discussies; altijd bleken er wel mensen aanwezig te zijn die bekenden dat ze een fout familielid hadden en die daar nog nooit in het openbaar over hadden

gesproken. Hun verhalen waren erg herkenbaar – niet alleen als ze vertelden hoezeer ze zich schaamden, maar ook als het ging over hoe opgelucht ze waren eindelijk open te kunnen zijn over het verleden.

De reacties op mijn roman vormden voor mij de aanleiding nog een boek aan het onderwerp te wijden. Ik ontdekte dat verreweg de meeste nazaten van collaborateurs last blijken te hebben van diep gevoeld onverwerkt verdriet over de oorlogsdaden van hun ouders. Ik vond – en vind – het onverteerbaar dat zij het gevoel hebben over hun leed te moeten zwijgen, terwijl zij zelf geen enkele schuld dragen. Daarom wilde ik mijn eigen ervaringen en die van mijn vader gebruiken om dit zwijgen te doorbreken. Ik besloot daarnaast een aantal mensen te interviewen wier leven ook verregaand beïnvloed is door de keuzes van hun (groot)ouders en die daarover wilden vertellen.

Dat bleek nog bepaald niet eenvoudig. Diverse mensen die ik benaderde, schrokken ervoor terug hun verhaal in de openbaarheid te brengen. Anderen wilden wel, maar zagen af van deelname toen bleek dat familieleden niet wilden dat het familieverhaal gepubliceerd werd, zelfs niet als dat geanonimiseerd zou gebeuren. Van de vier mensen wier verhaal ik uiteindelijk wel mocht optekenen, wilde er uiteindelijk slechts één dat onder vermelding van zijn volledige naam doen: Grimbert Rost van Tonningen, de oudste zoon van de NSB-voorman Meinoud Rost van Tonningen. De andere drie kozen voor een pseudoniem. Maar zelfs dat bleek niet altijd voldoende gevoel van veiligheid te geven. Een van de geïnterviewden verzocht vlak voor publicatie nog om verwijdering van alle details over het oorlogsverleden van haar vader,

al werd zowel zij als haar vader niet met naam genoemd. Omdat haar vader – als enige van de foute (groot)ouders in dit boek – nog leeft, is haar wens ingewilligd.

Al deze ervaringen tonen één ding aan: hoe onvoorstelbaar veel moeite het de nazaten van foute Nederlanders nog steeds kost om openlijk over hun familieverleden te praten, maar vooral ook hoe groot hun angst is – zelfs nu nog – om te worden afgerekend op daden die ze niet zelf hebben begaan. In een samenleving waarin mensen er niet voor terugschrikken de meest intieme details van hun leven via televisie, kranten en tijdschriften met de wereld te delen, lijkt het hebben van een familielid dat fout was in de oorlog zo ongeveer het laatste taboe.

Dit boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel vertel ik over mijn eigen ervaringen als kleindochter van een NSB'er, de zoektocht naar het verleden van mijn grootvader en de gesprekken die ik met mijn vader voerde terwijl ik aan mijn roman werkte. Dat het me vijf jaar kostte om *Porselein* te schrijven was niet voor niets. Die tijd hadden mijn vader en ik nodig om het verleden te verkennen, te bespreken en te verwerken.

In het tweede deel van *Scherven* vertellen vier nazaten van foute Nederlanders over de keuzes van hun (groot)ouders en de invloed daarvan op hun leven. Ze spreken openhartig over het ontkennen of verstoppen van een belangrijk deel van hun geschiedenis. Over identiteitsproblemen, periodes van isolement en eenzaamheid. Over de noodzaak om de daden van het foute familielid tot op de bodem uit te zoeken. Over de loyaliteit jegens de foute familieleden. Over de angst om afgerekend te worden op hun familiever-

leden en de opluchting eindelijk over dat verleden te kunnen spreken.

In het derde en laatste deel van dit boek vertel ik hoe het mijn vader is vergaan sinds zijn zorgvuldig bewaarde geheim door de publicatie van *Porselein* in de openbaarheid kwam.

Het aantal Nederlanders met een fout familielid is groot, het gaat waarschijnlijk om zo'n tien procent van de bevolking. Velen van hen zwijgen, uit schaamte. Hierdoor kunnen ze het verdriet over de veelal afschuwelijke gevolgen die de keuzes van hun ouders of grootouders voor hun eigen leven hadden, niet verwerken en brengen zij dit vaak onbewust over op de volgende generatie. Het is tijd dat deze kant van een van de zwartste bladzijden van de Nederlandse geschiedenis bespreekbaar wordt, zeker nu de oorlog bijna zeventig jaar achter ons ligt en het aantal Nederlanders dat hem heeft meegemaakt steeds kleiner wordt. Met dit boek wil ik hier graag een bijdrage aan leveren.

I

DE ZOEKTOCHT NAAR
MIJN GROOTVADER

Als kind dacht ik vaak aan mijn grootvader, de vader van mijn vader. Ik wist niets van hem, behalve dat hij lang voor mijn geboorte was overleden. Mijn oma was hertrouwd met een man die zelfs ik – jong als ik was – totaal niet bij haar vond passen. Over haar eerste man had ze het nooit. Er stond nergens een foto van hem in haar huis, of een ander aandenken. Ook mijn vader vertelde nooit iets over zijn vader. Geen opmerking, geen anekdote, helemaal niets. Ik vroeg mijn moeder weleens naar mijn grootvader; op de een of andere manier voelde ik dat ik hiervoor niet bij mijn vader moest zijn. ‘Dat vertelt je vader je later weleens’, antwoordde mijn moeder een paar keer ontwijkend. Daarna begon ik er niet meer over en kleurde ik de grijze waas van geheimzinnigheid zelf in. Hij had vast veel geleden, of was op zijn minst tragisch aan zijn einde gekomen.

Dat hij een oorlogsslachtoffer was, stond voor mij vast. We hebben namelijk een Joodse achternaam. En hoewel

mijn vader me wel had verteld dat zijn vader niet Joods was geweest – dat was zo ongeveer het enige wat hij me over mijn grootvader vertelde – had zich in mijn hoofd het idee genesteld dat eerdere generaties wel Joods konden zijn geweest en dat mijn grootvader mede vanwege zijn naam was omgekomen in de oorlog.

Toen ik opgroeide, vervaagde mijn grootvader tot een vage schim uit het verleden. Heel soms dacht ik nog aan hem, als ik iets hoorde over de oorlog en de vele slachtoffers die er waren gevallen, maar verder had ik mijn interesse in hem verloren.

Tot ik op mijn achtentwintigste betrokken was bij de uitreiking van een Yad Vashem-onderscheiding. Ik raakte in gesprek met Joodse overlevenden en door mijn achternaam zagen ze mij als een van hen. Op de vraag of ik ook Joods was, of Joodse voorouders had, knikte ik maar een beetje. Ik vertelde ze het enige wat ik wist: dat mijn grootvader tijdens de oorlog was gestorven.

Mijn nieuwsgierigheid naar mijn grootvader was weer gewekt en ik besloot bij mijn ouders langs te gaan om te vragen hoe het nou precies zat. Ze zaten net aan de koffie. Ik ging naast mijn vader zitten en viel met de deur in huis: ‘Ik wil iets vragen over mijn grootvader. Wat is er eigenlijk precies gebeurd?’ Het woord ‘opa’ kreeg ik niet uit mijn keel, dat had ik gereserveerd voor mijn andere opa, die van de rolletjes Topdrop, sigarenlucht en zachte, rimpelige wangen.

Het duurde even voordat mijn vader antwoordde. Toen zei hij: ‘Je grootvader was een NSB’er.’

Ik viel stil. Geen moment had ik aan die mogelijkheid gedacht. Ik was nauwelijks van de schrik bekomen toen mijn

vader verder ging: ‘Hij is geëxecuteerd. Op 3 mei 1945, twee dagen voor de bevrijding.’

Geëxecuteerd. Het woord bleef hangen in de lucht, alsof er scherpe haken aan zaten die voorkwamen dat de betekenis ervan tot me doordrong. Ik was verbijsterd. Mijn grootvader, in mijn hoofd het Joodse slachtoffer dat veel te jong stierf, bleek een dader te zijn geweest. Het beeld dat ik in die tijd had van NSB’ers, was zo ongeveer dat het landverraders waren en Jodenverklikkers; het waren de moordenaars van Anne Frank, het meisje met wie ik me verwant voelde omdat ik net als zij van schrijven hield en van jongs af aan ook alles wat ik meemaakte in mijn dagboek noteerde.

Aarzelend vroeg ik of mijn broers en zus het wisten. Alleen mijn oudere broer en zus waren een paar jaar eerder, toen ze allebei de dertig waren gepasseerd, op de hoogte gebracht, zo vertelden mijn ouders. Mijn jongere broer wist nog van niets. ‘We vonden dat jullie het moesten weten, maar we wilden jullie zo lang mogelijk op laten groeien zonder die belasting’, zei mijn moeder. Zelf had ze het pas lang na hun trouwen gehoord, toen mijn oudste broer – die naar mijn vaders vader is vernoemd – al vijf jaar was, vertelde ze. Ze was er erg van geschrokken en het had even geduurd voordat ze het een plaats had kunnen geven. Maar ze had wel onmiddellijk begrepen hoe moeilijk mijn vader het ermee had. Om te voorkomen dat hij erop afgerekend zou worden, zweeg ze met hem mee, al die jaren. Zelfs haar broers en haar zusters had ze nooit iets verteld.

De vraag lag op het puntje van mijn tong, maar ik durfde hem bijna niet te stellen. ‘Wat heeft hij gedaan?’

Mijn vader haalde zijn schouders op, hij wist het niet. Hij somde wat summiere feiten op: aan het eind van de oorlog,

toen Nederlanders die aan de Duitse kant hadden gestaan in toenemende mate bedreigd werden, had hij samen met zijn moeder en zijn jongere broertje en zusje in Duitsland gezeten. Toen ze terugkwamen in Nederland, werden ze opgewacht door twee geüniformeerde mannen die zijn moeder vertelden dat haar man was gefusilleerd. Mijn vader had geen idee gehad wat dat betekende – hij was nog maar negen – en er werd hem ook niet verteld wat zijn vader gedaan had, ook niet toen hij ouder werd. Hij wist alleen dat zijn vader bij de NSB had gezeten (zie voor meer informatie over de NSB het kader op pagina 124). Zijn moeder hertrouwde en ze verhuisden naar een andere stad, waar niemand hen kende en niemand iets af wist van hun verleden. Omdat niemand meer over hem sprak, leek het voor mijn vader op den duur alsof zijn vader nooit had bestaan.

Ik moest denken aan mijn oma, die al jaren niet meer leefde. In mijn herinnering was ze een artistieke maar vooral humoristische vrouw. Er was me altijd verteld dat ik qua uiterlijk veel op haar lijk. Begin dertig moet ze zijn geweest toen ze achterbleef met drie jonge kinderen, de jongste nog geen jaar oud.

Er hing een wat pijnlijke stilte in de kamer, mijn ouders voelden zich duidelijk niet op hun gemak. Mijn vader stond op en kwam even later terug met een grote envelop. Er bleek een stapeltje brieven in te zitten die mijn grootvader in de maanden voor zijn dood vanuit de gevangenis aan zijn vrouw had geschreven. Mijn vader overhandigde me de envelop. Ik voelde weerzin opkomen, maar dat durfde ik niet tegen mijn vader te zeggen. In mijn ogen waren dit brieven van een verrader, een Jodenverklikker, en het liefst gaf ik de envelop meteen weer terug. Toch pakte ik er een vel uit

en vouwde het aarzelend open. Het handschrift van mijn grootvader leek op dat van mijn vader, zelfs op dat van mij. Hij vertelde mijn grootmoeder over de onmacht en het verdriet dat hij voelde omdat hij haar en hun kinderen in de steek moest laten. Tijdens het lezen van die zinnen groeide mijn weerzin. Ja, logisch dat je berouw voelt, dacht ik. Dan had je maar beter moeten nadenken over je keuzes! Nog niet eens aan het eind gekomen van de eerste pagina schoof ik de brief terzijde. ‘Ik kan dit niet lezen, pap’, zei ik, beschaamd over de afkeer die vermoedelijk van mijn gezicht te lezen moest zijn geweest. Het was toch zijn vater.

Hij knikte, alsof hij het begreep. Hij borg de envelop weer op, en stopte het onderwerp daarmee ook weg.

De eerste jaren nadat ik gehoord had dat mijn grootvader een collaborateur was, durfde ik er met niemand over te praten, op mijn partner na. Ik durfde er zelfs niet over te beginnen tegen mijn oudste broer en zus. Met mijn ouders had ik het er na die ene keer nooit meer over gehad. Verhalen, documentaires en films over de oorlog vermeed ik, uit angst misschien ergens zijn naam tegen te komen in verband met een of andere oorlogsmisdaad. Inmiddels had ik wel begrepen dat iemand niet zomaar de doodstraf kreeg; mijn grootvader moest dus wel heel veel op zijn geweten hebben gehad.

Zelfs met de televisie-uitzendingen rond dodenherdenking had ik moeite. Er be kroop me een onbehaaglijk gevoel tijdens de twee minuten stilte; naast de empathie die ik altijd al had gevoeld voor de slachtoffers, voelde ik namelijk opeens nog iets anders: schuld.

Ik begon te begrijpen waarom mijn vader altijd had gezwegen over zijn vader. Alleen al de gedachte dat ik misschien

een verrader als grootvader had, bezorgde me een sterk gevoel van afkeer. De enige manier waarop ik hier mee om kon gaan, was ontkennen dat het zo was, en net te doen alsof hij nooit had bestaan.

Op mijn werk werd weleens heimelijk verteld dat de ouders van een bepaalde winkeleigenaar in de stad fout waren geweest. Niemand op kantoor ging bij die winkel naar binnen, en als ik er weleens voorbijliep, was het of de tegels op straat iets donkerder waren en of het er iets killer was dan aan de andere kant van de straat. Nooit keek ik naar binnen, alsof ik bang was er twee donkere ogen te zien, schichtig heen en weer schietend. Ik begon mijn vaders angst om afge-rekend te worden op het verleden steeds beter te begrijpen.

Hatelijke grappen en ongezouten opmerkingen over verraders die voorheen langs me heen gingen, voelden opeens bijna als een persoonlijke aanval. Ik betrapte me erop dat ik zelfs soms meedeed, om in elk geval maar de indruk te wekken dat ik net als iedereen aan de 'goede kant' stond.

Het feit dat mijn grootvader aan de kant van de daders had gestaan, veranderde niet alleen de manier waarop ik naar de wereld keek, maar veranderde ook mijn beeld van mezelf en het gezin waar ik uit kwam. Hoewel wij naar buiten toe een heel gewoon gezin met vier kinderen leken, had ik vaak een ongrijpbaar soort spanning gevoeld. Het was – zo besepte ik opeens nadat mijn ouders me over mijn grootvaders verleden op de hoogte hadden gebracht – alsof er altijd een grote zwarte kist midden in de kamer had gestaan waar wij allemaal behoedzaam omheen liepen, uit angst er tegenaan te stoten. Er hoefde maar iemand een verkeerde stap te doen en dan sloeg de goede sfeer ineens helemaal om.

II

VERHALEN VAN
NAZATEN VAN FOUTE
NEDERLANDERS

CHRISTIAN VERHULST

Christian Verhulst* (1943) studeerde theologie en Semitische talen. Tot zijn vijftigste werkte hij als predikant, sindsdien wijdt hij zich aan het schrijven van boeken en artikelen over theologische onderwerpen. Hij is getrouwd en heeft twee kinderen en twee kleinkinderen.

Op zijn twintigste kwam hij er via een tante achter dat zijn vader tijdens de Tweede Wereldoorlog de kant van de Duitsers had gekozen. Zowel hij als zijn twee jaar jongere zus had hier nooit iets van geweten.

Christians ouders hadden in de oorlogsjaren een fruit- en delicatessenwinkel in Den Haag. Zijn vader werkte daarnaast een jaar voor het NSKK, een paramilitair onderdeel van de partij van Hitler.

Na de oorlog werd hij door de Politieke Opsporingsdienst gearresteerd. Hij zat acht maanden in voorarrest in twee inter-

* Op verzoek van de geïnterviewde is deze naam gefingeerd.

neringskampen in Den Haag en werd toen vrijgelaten zonder dat het tot een proces kwam.

Niet lang nadat Christians vader vrijkwam, moest hij zijn zaak sluiten omdat de loop eruit was. Het gezin raakte de aangrenzende woonruimte kwijt en belandde uiteindelijk wegens opgelopen schulden in een tehuis voor onbehuisden. Mede door zijn nazi-achtergrond duurde het lang voordat vader Verhulst weer een baan vond. Het gezin werd jarenlang financieel ondersteund door de diaconie van de kerk waar ze bij hoorden.

Hoewel Christian een zeer goede verstandhouding had met zijn vader, bleek deze tot aan zijn overlijden in 1990 niet over het oorlogsverleden te willen spreken. Christian zweeg er op zijn beurt ook over tegen anderen. Niet alleen wilde hij zo zijn vader beschermen, ook was hij bang zelf afgerekend te worden op zijn vaders daden.

In een poging zijn vaders keuzes te begrijpen probeerde Christian op basis van gesprekken met familieleden een reconstructie van het leven van zijn ouders te maken. Maar er bleven nog veel vragen openstaan. Pas in 2001, toen hij een bezoek bracht aan het Nationaal Archief, kwam hij erachter wat zijn vader nu precies gedaan had. Maar hij ontdekte nog meer: zijn vader had niet alleen voor de Duitsers gewerkt, maar ook twee jaar in het verzet gezeten. 'Ik zou willen dat ik dit had geweten toen mijn vader nog leefde. Nu heb ik hem altijd om zijn foute daden veroordeeld.'

Het was een grote schok toen Christian in 1963 hoorde dat zijn vader voor de Duitsers had gewerkt. Hij was net twintig, studeerde theologie en woonde op kamers in Amster-

dam. Zijn ouders woonden relatief ver weg in Den Haag en dus at hij doordeweeks regelmatig bij een zus van zijn moeder die hij 'Moeke' noemde. Hij woonde bij haar in de buurt en had een goede band met haar, want na zijn vaders arrestatie was hij als peuter samen met zijn zusje acht maanden bij haar ondergebracht geweest. Op de avonden dat hij als student bij zijn tante op bezoek was, spraken zij geregeld over de oorlogsjaren. 'En toen vertelde ze opeens dat mijn vader aan de Duitse kant had gestaan. Onbegrijpelijk vond ik het. Mijn vader, die ik als zo'n zachtaardige en sympathieke man beschouwde, hoe kon die nou fóút zijn geweest in de oorlog?'

Wel werd voor Christian opeens veel duidelijk. Al in zijn jeugd had hij vaak het vermoeden gehad dat er iets aan de hand was met zijn vader, zeker nadat deze enige tijd opgenomen was geweest in een kliniek. 'En er waren natuurlijk de opgelopen schulden van mijn vader, de armoede, ons verblijf in het tehuis voor onbehuisden.'

Ook begon Christian iets te begrijpen van de insinuerende opmerkingen die zijn moeder regelmatig had gemaakt toen hij jonger was. 'Ze had het er bijvoorbeeld vaak over gehad dat ze weleens naar het buitenland wilde. "Maar ja, dat kan niet, want je vader heeft geen paspoort", zei ze dan. "Je weet wel, door de oorlog." Maar wat er dan in de oorlog was gebeurd waardoor mijn vader geen paspoort had, dat vertelde ze er niet bij.'

De wetenschap dat zijn vader voor de Duitsers had gewerkt, plaatste Christian voor zijn gevoel opeens aan de foute kant van de oorlog. Daar had hij het behoorlijk moeilijk mee. Net als de meeste Nederlanders had hij in die tijd, de vroege ja-

ren zestig, een duidelijk beeld van goed en fout (zie kader). 'Ik las boeken als *Engelandvaarders* van Klaas Norel en *Reis door de nacht* van Anne de Vries, oorlogsverhalen over goede helden en foute verraders – van enige nuance was hierin geen sprake. Ik had me altijd geïdentificeerd met de held en nu bleek ik opeens de rol van de verrader te hebben.'

De beeldvorming van de Tweede Wereldoorlog

De eerste decennia na de oorlog werd er in Nederland vooral gezwegen. De oorlog hing als een levensgrote schaduw over het land en er werd vooral in bedekte termen over gesproken. De mensen waren te verbijsterd om tot zich door te laten dringen hoe immens groot de verliezen waren die het land had geleden. Er was ook weinig tijd om er uitgebreid bij stil te staan. Het land moest weer worden opgebouwd, kinderen moesten worden opgevoed. Het motto was: verdergaan en niet te veel achterom kijken.

Aan het begin van de jaren zestig veranderde dit. De omslag werd ingeluid door het proces tegen de ss'er Adolf Eichmann, die werd beschouwd als een van de hoofdverantwoordelijken voor de massamoord op de Joden. Niet alleen de kranten deden verslag van dit proces, maar ook de televisie, die juist in die tijd haar intrede deed in de Nederlandse huiskamers. Tussen 1960 en 1965 werd daarnaast *De Bezetting* uitgezonden, een televisieserie van historicus Loe de Jong. De hierin vertoonde beelden van

de oorlogsverschrikkingen riepen heftige emoties op. Ook de serie *De Holocaust*, over de joodse familie Weiss die naar een concentratiekamp werd gedeporteerd, maakte diepe indruk op televisiekijkend Nederland. Het was alsof er nog maar twee soorten mensen bestonden: slachtoffers en daders. De mensen die aan de foute kant hadden gestaan, werden medeverantwoordelijk geacht voor de dood van meer dan zes miljoen Joden. Het scherpe onderscheid tussen goed en fout hield tot diep in de jaren negentig stand. Geen wonder dat veel kinderen van foute ouders er alles aan deden om het verleden van hun familie verborgen te houden.

De laatste decennia is het starre beeld van goed versus fout wat genuanceerd. Zo verscheen in 2001 het boek *Grijs verleden* van historicus Chris van der Heijden. Van der Heijden stelde daarin dat de overgrote meerderheid van de Nederlandse bevolking tijdens de Tweede Wereldoorlog aanmodderde in een grijs gebied waarin niet morele keuzes, maar toeval, omstandigheden en klein opportunisme de posities bepaalden. Het boek zorgde voor veel ophef in de media. De auteur was de zoon van een NSB'er; en mensen die liever het beeld van goed en fout in stand hielden, gebruikten dat als argument om de historicus op de inhoud van zijn boek aan te vallen. Ook boeken over de worstelingen van NSB-nazaten, zoals *Fout geboren* (2004) van Bas Kromhout en het autobiografische *Potgieterlaan 7* (1997) van journalist Sytze van der Zee, wekten veel discussie op.